

ROPSTVO NAŠIH DANA

Miće BOŠKOVIĆ

Po profitu od oko 7 do 13 milijardi dolara godišnje trgovina ljudima i ljudskim organima trenutno obuhvata između 700.000 i 2 miliona osoba, teži da poljulja primat trgovine drogom i oružjem. U Srbiji se od 113 organizovanih kriminalnih grupa 10 stalno ili povremeno bavi trgovinom ljudima. U Americi u proseku dnevno umre 17 bolesnika koji čekaju transplantaciju nekog organa

---

*U*PRKOS ČINJENICI DA NE POSTOJI JEDINSTVENA i opšteprihvaćena definicija organizovanog kriminala, na osnovu različitih mišljenja domaćih i stranih autora može da se izvede zaključak prema kojem se pod ovim pojmom podrazumeva postojanje kriminalne organizacije koja ima više od dva člana, s ciljem trajnijeg vršenja krivičnih dela radi ostvarivanja imovinske koristi i odgovarajućeg uticaja, i koja se, da bi mogla da opstane, nužno koristi nasiljem ili nekim drugim sredstvima zastrašivanja ili uspostavlja odgovarajuću spregu sa državnim, političkim, ekonomskim i finansijskim subjektima, bilo korupcijom, ucenom, iznudom ili na neki drugi način.¹

Jedna od veoma značajnih i unosnih delatnosti kojima se bave kriminalne organizacije je i trgovina ljudima. Migracije stanovništva koje se najčešće odvijaju iz nerazvijenih i siromašnih zemalja u razvijene i bogate i koje kao proces nastaju iz različitih ekonomskih, političkih i drugih razloga, praćene su učestalim ilegalnim migracijama koje još nisu u potpunosti obuhvaćene odgovarajućom kontrolom, što organizovani kriminalitet koristi za svoju delatnost. Međutim, u lancu ilegalnih migracija, mnogi emigranti ne uspevaju da ostvare svoju nameru i da se nađu u nekoj bogatoj zemlji, već se njihov put često

¹ J.S. Albanese, The causas of organized crime, Journal of Contemporary Criminal Justice, Thousand Oaks, 2000. str. 412., Dr M. Bošković, Organizovani kriminalitet i korupcija, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2004. str. 20.

završava u drugoj, takođe nerazvijenoj zemlji, gde se i otvara pitanje uslova za njihov dalji život. U takvoj situaciji nemaju mnogo izbora, što stvara uslove za bavljenje raznovrsnom kriminalnom delatnošću, a kada su u pitanju žene, najčešće prostitucijom.

Organizovani kriminal kontroliše sve aspekte trgovine ljudima, počev od vrbovanja i transporta, pa do njihove destinacije i dalje kriminalne delatnosti, naročito upravljanje lokalnim bordelima i uličnim prostitutkama, kada je reč o bavljenju prostitucijom žena koje su bile predmet ilegalne trgovine. Trgovci ljudima svoj "posao" shvataju vrlo ozbiljno i "profesionalno" i ne libe se da koriste čak i ekstremno nasilje da bi obezbedili red i poštovanje njihovih pravila. Zarada koju donosi trgovina ljudima, naročito ženama radi seksualne eksploatacije, je veoma velika, pa su često kriminalne mreže za trgovinu ljudima organizovane po istim principima kao i one za krijumčarenje i nedozvoljenu trgovinu drogom ili oružjem.

Pojam trgovine ljudima

Sam naziv trgovina ljudima ili trgovina ljudskim bićima dosta je nejasan i diskutabilan, jer se iz njega ne može shvatiti koja su sve ljudska bića predmet ilegalne trgovine. Taj pojam sadrži trgovinu ženama, decom, bebama, kao i trgovinu ljudskim organima, ali u širem smislu obuhvata i muškarce, koji takođe mogu biti učesnici ilegalne migracije, odnosno objekat krijumčarenja preko granice, ali uz njihov pristanak i odgovarajuću naknadu. Cilj trgovine ljudima je uvek isti i sastoji se u ostvarivanju protivpravne imovinske koristi, dok motivi i razlozi zbog kojih se to radi mogu biti različiti: radna eksploatacija, seksualna eksploatacija, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, vršenje određene kriminalne delatnosti, učešće u oružanim sukobima, ilegalno usvajanje dece i pri - nudno sklapanje brakova, presađivanje ljudskih organa ili delova tela i slično.

Osnovu trgovine ljudima čini ropstvo i eksploatacija, odnosno postupanje prema čoveku kao prema robi i predmetu, eksploatacija tuđe radne snage, znanja i veštine, telesnog i polnog integriteta i identiteta s ciljem sticanja direktne (novac ili stvari od vrednosti) ili indirektna (ušteda finansijskih sredstava) materijalne koristi za sebe ili drugog, odnosno zadovoljenja ličnih ili tuđih nagonskih, emocionalnih ili zdravstvenih potreba.²

Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjava Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (Palermo, 2000. god), pod trgovi -

nom ljudskim bićima smatra vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica pretnjom, silom ili upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmicom, prevarom, obmanom, zloupotrebom ovlašćenja ili teškog položaja ili davanjem ili primanjem novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju eksploatacije.

Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom, koji predstavlja dopunu pomenute konvencije, krijumčarenje migranata definiše kao obezbeđivanje nelegalnog ulaska u državu lica koje nije njen državljanin ili nema stalni boravak, a u cilju sticanja na neposredan ili posredan način finansijske ili druge materijalne koristi.

Krivični zakon Republike Srbije³ u čl. 111b sadrži krivično delo trgovine ljudima, prema kojem se pod trgovinom ljudima podrazumeva upotreba sile ili pretnje, dovođenje u zabludu ili održavanje u zabludi, zloupotreba ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti ili teških prilika drugog radi: vrbovanja, prevoženja, prebacivanja, predaje, prodaje, kupovine, posredovanja u predaji ili prodaji, sakrivanja ili držanja drugog lica, a s ciljem sticanja koristi, eksploatacije njegovog rada, vršenja kriminalne delatnosti, prostitucije ili prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, radi oduzimanja dela tela za presađivanje ili korišćenja u oružanim sukobima. Teži oblici ovog krivičnog dela nastaju ako je učinjeno prema više lica, otmicom, prilikom vršenja službene dužnosti, u okviru kriminalne organizacije, na naročito svirep ili naročito ponižavajući način, ili ako je nastupila teška telesna povreda, odnosno ako su učinjena prema maloletnom licu, ili ako je nastupila smrt oštećenog lica.

Analizom sadržaja pojmova trgovine ljudima i krijumčarenja migranata, može se zaključiti da među njima postoje izvesne sličnosti, ali i bitne razlike. Slično je što je u oba slučaja reč o nezakonitoj delatnosti koja donosi dobru zaradu, a osnovna razlika je u činjenici da se trgovina ljudima vrši bez njihove volje, odnosno, protiv njihove volje, uz primenu odgovarajućih mera i radnji navedenih u definiciji ovog pojma, dok krijumčarenje migranata podrazumeva da se prebacivanje preko granice, iako protivzakonito, vrši voljom krijumčarenog, uz odgovarajuću nadoknadu. Lica koja su uspešno prokrijumčarena preko državne granice po pravilu su slobodni ljudi, prema njima se ne primenjuju nikakve mere prinude i nisu predmet eksploatacije, kao što je slučaj u trgovini ljudima, a naročito ženama. Međutim, treba naglasiti da krijumčarenje, može predstavljati i posredničku delatnost u procesu trgovine ljudima, ali i prerasti u nju ukoliko se, recimo, krijumčari predomisle kad uvide mogućnost dodatne zarade kroz prodaju krijumčarenih lica, ili njihovom radnom ili drugom eksploatacijom.

³ Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije, Službeni glasnik R. Srbije, br. 6/03

Putevi trgovine i krijumčarenja ljudi

Krajem prošlog i početkom ovog veka trgovina ljudima i krijumčarenje migranata doživeli su naglu eskalaciju, tako da je taj oblik organizovanog kriminala postao aktuelan problem, ne samo u okviru pojedinih zemalja, nego i u globalnim razmerama. Balkan je posebno interesantno područje za trgovinu ljudima, a naročito Albanija, Bugarska, Rumunija i novoformirane države na prostoru bivše Jugoslavije. Geografski položaj balkanskih zemalja, uz brojne socijalne, ekonomske, političke i druge probleme nastale kao posledica zbivanja na ovim prostorima, svakako sadrže niz kriminogenih faktora koji omogućavaju pojavu trgovine ljudima. U tom kontekstu može se reći da su osnovni uzroci krijumčarenja i nedozvoljene trgovine ljudima koju mnogi autori upoređuju sa savremenim ropstvom, u izvesnoj meri specifični, ali da su u globalu sadržani u sklopu opštih etioloških obeležja organizovanog kriminala.

U kriminalnoj radnji trgovine ljudima pojavljuju se dve vrste aktera – žrtve i trafikanti, odnosno trgovci. Sama delatnost obuhvata nekoliko faza: fazu porekla (izbor žrtve, regrutovanje žrtve, plan daljeg postupanja i sl.), fazu tranzita (organizovanje transporta, transportovanje preko državne granice), fazu destinacije (prihvat transportovanog lica, eksploataisanje, njegova kontrola) i fazu eliminacije u situacijama kada dolazi do eliminisanja žrtve trafikinga. U lancu krijumčarenja i trgovine ljudima određeni su zadaci koje obavljaju pojedine kategorije izvršilaca i to: vođa organizovane kriminalne grupe, lica za vrbovanje klijenata, koordinatori, dobavljači dokumenata, prevoznici, vođiči, organizatori smeštaja, čuvari, uterivači duga, organizatori prodaje žrtve. Njima treba dodati i pojedine korumpirane carinike i policajce, kao i lica zainteresovana za kupovinu žrtve.

Jasno je da svako može biti žrtva trgovine ljudima ili objekat krijumčarenja, s tim što su najčešće žrtve devojke i žene između 25 i 34 godine, mada je zastupljen i veliki broj osoba od 12 do 18 godina, koje potiču iz siromašnih regiona i država, neretko iz razorenih porodica i brakova i koje maštaju o boljoj budućnosti, očekujući posao konobarice, frizerke, igračice, manekenke i slično. Kada se izvrši trafiking, tj. kada stignu na odredište, oduzima im se pasoš i bivaju zlostavljane i maltretirane sve dok ne prihvate bavljenje prostitucijom ili nekim drugim vidom eksploatacije.

Podaci pokazuju da između 70 i 100 miliona migranata trenutno traži bilo kakav pristojan život van granica svoje zemlje i da najmanje 20 miliona ljudi beži od ratova ili su tokom ratova proterani iz svoje zemlje. Europol je izračunao da godišnja zarada krijumčara ljudima u Evropi daleko prevazilazi 3 milijarde dolara, a eksperti u Nemačkoj procenjuju da se u 15 zemalja Zapad

ne Evrope godišnje prokrijumčari oko 500 000 ljudi.⁴ Procene govore i da je trgovina ljudima, kao oblik organizovanog kriminala koji donosi veliku dobit, po stopi profita koja se kreće između 7 i 13 milijardi dolara u svetskim razmerama, odmah iza trgovine drogom i oružjem, sa tendencijom da poljulja njihov primat.⁵ Takođe i da je između 700.000 i 2 000 000 ljudi, pre svega žena i dece, obuhvaćeno mrežom trgovine ljudima. Među njima je između 200.000 i 300.000 mladih devojaka poreklom iz Istočne Evrope, a pre svega iz novoformiranih država bivšeg SSSR-a koje ilegalno odlaze u zemlje Zapadne Evrope i SAD. Pri tom treba naglasiti i da oko 500.000 ilegalnih migranata svake godine stigne u zemlje Zapadne Evrope i to, uglavnom, preko zemalja zapadnog Balkana.⁶

U Srbiji deluje 113 kriminalnih grupa koje se bave svim oblicima organizovanog kriminala (trgovina drogom, oružjem, municijom, krađa i krijumčarenje vozila, nasilnički kriminalitet, kriminalitet u privredno finansijskom sektoru), pa i krijumčarenjem i trgovinom ljudima, a najčešće ženama u cilju seksualne eksploatacije. Prema raspoloživim podacima, 10 kriminalnih grupa se stalno ili povremeno organizovano bavi trgovinom ljudima, dok je 19 slučajeva registrovano kao pojedinačno bavljenje ovom kriminalnom delatnošću.⁷

Trgovina ljudima je u naše krivično zakonodavstvo uvedena aprila 2003. godine, pa se od tada i vodi evidencija o izvršenju ovih krivičnih dela. Tako statistički podaci pokazuju da je od aprila 2003. ukupno evidentirano 6 krivičnih dela trgovine ljudima i to po dva dela sa dva, tri i više učinilaca. U toku 2004. godine registrovano je ukupno 31 krivično delo pranja novca i to 17 dela sa dva, 8 sa tri i 6 dela sa više učinilaca.⁸

Putevi krijumčarenja i trgovine ljudima su razgranati po raznim krajevima sveta, a sama delatnost veoma dobro organizovana. Iz zemalja koje su nastale raspadom SSSR-a, za krijumčarenje ljudi najčešće se koriste relacije preko Ukrajine i Češke prema Nemačkoj, odnosno preko Rusije, Poljske i Litvanije prema Švedskoj i Danskoj. Za ulazak u zemlje Zapadne Evrope najčešće se koristi vazdušni saobraćaj, i to aerodromi glavnih gradova Rusije, Mađarske, Turske, Srbije i Crne Gore i Albanije. Migranti iz Centralne Afrike prema

⁴ Dr M. Milosavljević, Ilegalne migracije, krijumčarenje i trgovina ljudima-planetarni problem-odabrani aspekti-aktuelna situacija u Bosni i Hercegovini, Securitas, Sarajevo, 2002. str. 104-105.

⁵ Puls, Centar za menadžment, Beograd, decembar 2000. i januar 2003.godine.

⁶Međunarodna organizacija za migracije – IOM

⁷ Podaci su uzeti iz materijala MUP-a R. Srbije o stalnim i povremenim organizovanim kriminalnim grupama na teritoriji Srbije, Beograd, 2003.

⁸ Statistički pregled MUP-a R. Srbije o stanju i kretanju težih krivičnih dela za period 2000. do 2004. godine.

Evropi najčešće koriste pravce preko Maroka, Kanarskih ostrva do Španije, odnosno preko Tunisa do Španije. Takođe je uočljiv put koji ide iz Libana, Sirije, Iraka i Irana prema pojedinim delovima Italije, a značajna je i ruta koju, preko Beograda prema Budimpešti, Beču i Pragu, za ilegalan prelaz granice najčešće koriste Turci, Iranci, pa čak i Kinezi. U tom kontekstu treba konstatovati i da broj Kineza u Srbiji pokazuje trend rasta i ukazati na činjenicu da jedan broj njih ostaje u Srbiji, dok drugi, ilegalnim putem i to najčešće preko Crne Gore i Jadranskog mora odlazi u Italiju, odnosno preko Mađarske u Austriju ili preko Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije prema Italiji i Austriji.

Srbija je zemlja tranzita i destinacije žrtava trgovine ljudima, ali treba reći da je zapaženo da se u njoj i regrutuju žrtve trgovine ljudima i to najčešće ženama, i da se upućuju uglavnom u Italiju, Grčku, Holandiju, Nemačku, Makedoniju, ali i u Republiku Srpsku i Federaciju Bosne i Hercegovine.

Trgovina ženama

Trgovina ženama, naročito radi seksualne eksploatacije, predstavlja ozbiljan socijalni problem i dobro organizovan oblik kriminala koji je tokom poslednje decenije u regionu Centralne i Istočne Evrope u ogromnom porastu. U tom procesu posebna pažnja se posvećuje načinima namamljivanja i vrbovanja žrtava, njihovom transportu, odnosno transferu u zemlje destinacije. Najčešći načini namamljivanja su pri tom ponuda nekog, navodno legalnog posla u inostranstvu, kidnapovanje, razni turistički aranžmani, prodaja od strane porodice i regrutovanje za posao u domaćoj prostituciji. Kao namamljivači se uglavnom pojavljuju poznanici ili agencije za traženje poslova u inostranstvu, nekadašnje prostitutke, a ređe prijatelji, mladići, supruzi i roditelji.⁹ Nakon uspešnog transfera sledi uključivanje žena u seksualne i druge vidove eksploatacije, budući da same teško mogu da se snađu i steknu sredstva za život. Trgovci ženama u cilju uspostavljanja kontrole nad njima nastoje da se iste zaduže i da postanu zavisne od poverilaca, pribavljaju im dozvolu za boravak, obezbeđuju uslove za život, pružaju im razne vrste pomoći, naročito ako su privedene tokom racije ili im preti deportovanje – što sve predstavlja vidove ucene. Događa se i da takve žene budu dva ili više puta prodate, a cena zavisi od više faktora, naročito ako je žena trafikovana u neku drugu zemlju.

Glavni putevi za krijumčarenje žena u zapadne zemlje, radi njihove dalje eksploatacije, su sledeći:

⁹ B. Mihić, Tranzicija, Rat i kriminalitet u Srbiji, Fond centar za demokratiju i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2002. str. 3.

- **baltička ruta**, iz Rusije i baltičkih morskih zemalja kopnom do obale, pa onda splavovima do skandinavskih zemalja, i kopnom direktno za Finsku i severnu Švedsku,
- **severna ruta**, Istočna Evropa preko Poljske, Mađarske i Češke, najpre do Nemačke, a potom u Skandinaviju, s tim što se ova ruta koristi kao destinacija za migrante koji dolaze avionom iz zemalja Dalekog istoka, Afrike i Južne Amerike,
- **centralna ruta**, iz evropskih centralnih država, korišćenjem mreže dobro izgrađenih puteva i autobusa za duge relacije za ulazak u Austriju i severnu Italiju,
- **centralna balkanska ruta**, iz kavkaskih država, Azije i Jugoistočne Evrope, preko Moldavije, Rumunije, Bugarske i Albanije, s ulaskom u Evropsku uniju preko Italije i Grčke,
- **južna ruta**, iz Zapadne Afrike preko Alžira i Maroka, a onda Gibraltarskim moreuzom do ulaska u Portugaliju i Španiju,
- **zapadna ruta**, iz Centralne i Južne Amerike u Evropsku uniju preko Iberskog poluostrva, s tim što se ta ruta koristi i kao destinacija za migrante koji dolaze avionom sa Dalekog Istoka, iz Afrike i Južne Amerike.¹⁰

Trgovina decom i bebama

Trgovina decom nije povezana samo sa dečjom prostitucijom, već i sa uvođenjem dece u razne kriminalne delatnosti i prosjačenje što donosi znatnu dobit, a obuhvata i otmicu dece i njihovu prodaju od strane roditelja ili druge rodbine.

Forum za prava deteta – UNESCO je još novembra 1995. godine procenio da je 3 miliona maloletnika uključeno u prostituciju, među kojima je znatan broj onih koji su regrutovani sa ulice. Klijenti, u strahu od AIDS-a, za žrtvu traže nevinu i sve mlađu decu (mada su neka od te dece već zaražena ovom bolešću), uključujući se u mrežu preko koje se trgovina decom povezuje sa dečjom pornografijom. Interesantno je i mišljenje koje ukazuje da su u velikom delu dečju prostituciju prouzrokovali turisti, koji su uglavnom došli sa Zapada, iz Japana i Australije, a među njima se mogu razlikovati tri kategorije:

- pedofili, koji traže decu, polno nezrele dečake i devojčice,
- pederasti, koji biraju isključivo dečake od 13 do 17 godina,

¹⁰ Europol „Crimme Assessment-Trafficing of Human Beinge in to the European Union (open Version), october, 2001.

- heteroseksualci, koji biraju mlade žene, među kojima su i adolescentki - nje između 12 i 15 godina.¹¹

Ovde treba navesti i podatak da među 152 žrtve koje je u periodu od 9. avgusta 2000. godine do 9. februara 2001. pomogla Međunarodna organizacija za migraciju iz Srbije, preovlađuju devojke i mlade žene starosti između 18 i 24 godine (59,9 odsto), dok je 15 odsto žrtava bilo mlade od 17 godina, a 3,29 odsto mlade od 15 godina.¹²

Organizovanje, posredovanje ili neposredno učestvovanje u ilegalnoj prodaji beba bračnim parovima bez dece je takođe unosna delatnost organizovanog kriminala koju karakterišu dva načina izvršenja:

prvi, kada su roditelji saglasni da svoju bebu prodaju uz odgovarajuću novčanu naknadu i

drugi, mnogo teži i opasniji, kada se bebe krađu, proglašavaju za umrle i potom prodaju zainteresovanim licima.

Uočeno je da kroz dobro razrađene kanale žene pred porođajem odlaze u inostranstvo da se porode i prodaju novorođenče. Bračni parovi bez dece, najčešće iz Švedske, Nemačke, Grčke i SAD-a zainteresovani su da decu obezbede na ovakav način, a najpoznatiji kanali idu iz pravaca zemalja bivšeg SSSR-a, zatim Bugarske, Grčke, Rumunije, Turske i Albanije.

Trgovina ljudskim organima

Trgovina ljudskim organima je novija delatnost organizovanog kriminala koja donosi znatnu finansijsku dobit. Bogati ljudi su spremni da plate velike sume za nabavku i presađivanje pojedinih ljudskih organa koji im znače dalji život, a kojih na legalnom tržištu nema. Takva delatnost posebno se razvija u zemljama u kojima rade privatne bolnice, a kontrola države je nedovoljna, pri čemu treba istaći i da kriminalne organizacije često pribegavaju finansiranju i stvaranju takvih bolnica, kao i da u cilju nabavke traženih ljudskih organa ne prezaju ni od ubistva ili prevara migranata koji završe kao donatori organa.¹³

Sam modus operandi trgovine ljudskim organima ukazuje na spregu privatnih medicinskih ustanova i raznih agencija za posredovanje u trgovini organima, pod čijim se nadzorom pronalaze prodavci, organizuje uzimanje organa, transport i distribucija kao i sam akt izvršenja transplantacije. Transplantacija

¹¹ Puls, Centar za menadžment, Beograd, 2001. str. 16

¹² Dr V. Nikolić-Ristanović, Trgovina ženama u Srbiji i okolnim zemljama, karakteristike i uzroci, Temida, Beograd, br. 1/02. str. 6.

¹³ Mr B. Dobovšek, Mesto i perspektiva kriminalističkih nauka i kriminalističke profesije, Fakultet kriminalističkih nauka, 2001. str. 53.

organa podrazumeva učešće lekara određene specijalnosti, uz upotrebu visoko sofisticirane medicinske opreme. Uspešnost transplantacije iznosi 75 odsto od ukupnog broja izvršenih zahvata i smatra se da 13-15 odsto organa koji se presađuju u legalnim centrima za transplantaciju potiču sa crnog tržišta.¹⁴

Na aktuelnost trgovine ljudskim organima ukazuju i sledeći podaci: u SAD na transplantaciju bubrega čeka oko 49.000 ljudi, dok je u toku 2000. godine više od 2.500 Amerikanaca umrlo jer nije dočekalo operaciju. Nije poznat tačan broj, ali se procenjuje da je oko 86.000 žitelja Amerike u toku 2002. godine čekalo na transplantaciju nekog organa, dok ih je, zbog nemogućnosti da taj organ obezbede, umrlo 6.124, ili u proseku 17 bolesnika dnevno.^{15*}

¹⁴ Mr N. Bojanić, Trgovina ljudskim organima kao oblik organizovanog kriminaliteta, Kriminalističke teme, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, br.3-4/03. str.303.

¹⁵ Kates Brian: Black Market in Transplant Organs, New York Dally Newy, 25.8.2002, objavljeno na <http://www.vachss.com/help-text/archive/blackmarket.html> (17.4.2003.).

* Literatura:

Albanese, J.S. (2000), The causes of Organized crime, Journal of Contemporary Criminal Justice, Thousand Oaks

Bojanić, N. (2003), Trgovina ljudskim organima kao oblik organizovanog kriminaliteta, Kriminalističke teme, br.3-4, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

Bošković, M. (2003), Transnacionalni organizovani kriminalitet, Policijska akademija, Beograd,

Bošković, M. (2004), Organizovani kriminalitet i korupcija, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka

Ganić, M. (2002), Uloga Interpola u borbi protiv trgovine ljudima, Securitas, Sarajevo

Grupa autora, (2001), Trgovina ženama, Asocijacija za žensku inicijativu, Beograd

Dobovšek, B. (2001), Mesto i perspektive kriminalističkih nauka i kriminalističke profesije, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

Kates, B. (2000), Black Market in Transplant Organs, Dally Newy, New York

Ljubinković, S. (2001), Trgovina ženama, Asocijacija za žensku inicijativu, Beograd

Milosavljević, M. (2003), Ilegalne migracije, krijumčarenje i trgovina ljudima-odabrani aspekti-aktuelna situacija u Bosni i Hercegovini, Securitas, Federalni MUP, Sarajevo

Nikolić-Ristanović, V. (2002), Trgovina ženama u Srbiji i okolnim zemljama: obim, karakteristike i uzroci, Temida, br.1, Beograd

Wintileanu, I., Babović, B. (2001), Krijumčarenje ljudi: krijumčarenje žena i dece, CUPC, Beograd